

Od geologicznego parku krajobrazowego do geoparku globalnego (1991–2021)

Tymoteusz Wróblewski¹

From a geological landscape park to a global geopark (1991–2021). *Prz. Geol.*, 69: 287–293; doi: 10.7306/2021.15

Abstract. The Chęciny-Kielce Geological Landscape Park was proposed to be created in 1991, in order to protect the geological heritage of supraregional value, as well for educational purposes and development of geotourism. It was established in 1996 as the Chęciny-Kielce Landscape Park (ChKLP). The key adjective (Geological) was missing from its name due to the lack of relevant legislation (despite this, the ChKLP was promoted as a geological park, i. a., during the International ProGEO workshops in 1997 and 2003). At the beginning of 21st century, when a Global Geoparks Network was being organized, the ChKLP, as meeting all UNESCO geopark requirements, was proposed to be included in the network. The Geopark Kielce Centre (an institution previously established for geoheritage promotion purposes) was crucial in the foundation of the new geopark (on the basis on ChKLP), and preparing an application according to UNESCO instructions. The Chęciny-Kielce Geopark, eventually called Holy Cross Mountains Geopark (as its area was extended) was established and included in the Global Geoparks Network in 2021. It should be emphasized that the Polish Geological Institute also played a key role in the whole process, because both innovative ideas (the geological landscape park and the centre of geological education) originated in its Holy Cross Mts. Branch.

Keywords: geoheritage, geoconservation, geopark, Holy Cross Mts.

Południowo-zachodnia część górotworu świętokrzyskiego była od dawna przedmiotem zainteresowania wielu pokoleń górników, a następnie geologów. Już w XVIII w. opisywali ją Carosi (1781) i Ferber (1804), a później Staszic (1815) i Pusch (1833). Zainteresowania związane początkowo z pozyskiwaniem kopalni, od pierwszej połowy XX w. dotyczyły też ochrony przyrody nieożywionej. Powstały po odzyskaniu przez Polskę niepodległości Państwowy Instytut Geologiczny (PIG) powołał w 1926 r. Komisję ds. Ochrony Przyrody PIG pod przewodnictwem Stanisława Małkowskiego, w składzie której znaleźli się m.in. Jan Czarnocki i Jan Samsonowicz, badacze Gór Świętokrzyskich, zasłużeni w ochronie ich obiektów geologicznych (ryc. 1 – patrz str. 330). W 1932 r. został formalnie utworzony pierwszy pomnik przyrody nieożywionej (kambryjski Wielki Kamień na Klonówce w Paśmie Masłowskim), a w 1946 r. z inicjatywy Jana Czarnockiego w kieleckim Instytucie Badań Regionalnych opracowano projekt ochrony wapiennej góry Miedzianki, niestety nie zrealizowany² w związku ze wznowieniem w latach 1949–1954 prac górniczych w kopalni miedzi. Czarnocki sugerował, by wartości geologiczne i krajobrazowe Kielce podlegały bezwzględnej ochronie, zwracając uwagę, że *Kielce są jedynym miastem w Europie, w którego obrębie występują wszystkie formacje paleozoiczne – od dolnego kambru skoń-*

czywszy na permie (Czarnocki, 1949). W 1952 r. na kieleckiej Ślichowicy (ryc. 2) utworzono pierwszy w Polsce rezerwat przyrody nieożywionej (*Rezerwat skalny im. Jana Czarnockiego*).

Postulaty ochrony południowo-zachodniego fragmentu świętokrzyskiego górotworu (położonego pomiędzy Kielcami, Chęcynami i Małogoszczem), który od lat był miejscem terenowych szkoleń geologicznych studentów polskich uczelni, szczególnie krakowskiej Akademii Górniczo-Hutniczej (AGH) i Uniwersytetu Warszawskiego (UW), były zgłaszane w latach 70. XX w. (Rubinowski, 1976, 1977; Rubinowski, Wójcik, 1978; Wróblewski, 1979). Niestety utworzony w 1988 r. Zespół Parków Krajobrazowych Gór Świętokrzyskich, chroniący najciekawsze fragmenty świętokrzyskiej przyrody, wśród pięciu parków nie uwzględnił cennego przyrodniczo i krajobrazowo terenu, który reprezentuje też ważne wartości kulturowe. Obszar ten o bogatej różnorodności geologicznej, ujawniającej się na stosunkowo niewielkiej przestrzeni, był od dawna powodem zainteresowań górniczych, które – zintensyfikowane bez ograniczeń, gdy utworzono kielecki Okręg Eksploatacji Surowców Węglanowych – skutkowały zagrożeniami dla środowiska. Ich trwałym śladem jest miejscami zdewastowany krajobraz i znaczne obniżenie poziomu wód podziemnych. Rekompensatą tego poważnego zaniechania sozologicznego stała się propozycja powołania parku o złagodzonej formie ochronnym, w którym głównym podmiotem ochrony będzie krajobraz, naturalne wychodnie skał i sztuczne odsłonięcia geologiczne. Cel ten mógł zostać zrealizowany dopiero po uzyskaniu przez Polskę gospodarczej i politycznej suwerenności.

¹ Emerytowany pracownik Państwowego Instytutu Geologicznego – Państwowego Instytutu Badawczego, Oddziału Świętokrzyskiego; tymotew@tlen.pl

² Rezerwat Góra Miedzianka powstał w 1958 r. w dramatycznych okolicznościach, gdy na całej górze wykonywano 20 wierceń dokumentujących złoża wapieni. Zasoby złoża (ponad 25,8 mln t) zostały zatwierdzone w 1959 r. jako pozabilansowe.

Ryc. 2. Warstwy wapieni dewonu w Rezerwacie skalnym im. J. Czarnockiego na Ślichowicy. Fot. T. Wróblewski
Fig. 2. The sequence of Devonian limestones on Ślichowica – Jan Czarnocki Nature Reserve. Photo by T. Wróblewski

W Oddziale Świętokrzyskim PIG 12 czerwca 1991 r. odbyło się posiedzenie naukowe, podczas którego sformułowano ideę i potrzebę utworzenia w Górach Świętokrzyskich geologicznego parku krajobrazowego (Wróblewski, 1991). W tym samym czasie (13 czerwca 1991 r.), w położonym na terenie Alp Górnej Prowansji Digne-les-Bains, odbyło się pierwsze Międzynarodowe Sympozjum Ochrony Dziedzictwa Geologicznego i uchwalono *Deklarację Praw Pamięci Ziemi*. Pod koniec 1991 r. (12 grudnia) została opublikowana polska Ustawa z dnia 16 października o ochronie przyrody (Ustawa, 1991), gdzie w art. 2 wyszczególniono jako zasoby przyrody i jej składniki m.in. przyrodę nieożywioną oraz krajobraz, a wśród celów ochrony wymieniono **zachowanie dziedzictwa geologicznego** (art. 24), zaś parki krajobrazowe jako obszary chronione, tworzone mają być ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe w celu ich zachowania i popularyzacji. W ten sposób ścieżka legislacyjna dla geologicznego parku krajobrazowego została otwarta.

Polskie Towarzystwo Geologiczne w 1992 r. utworzyło Sekcję Ochrony Zasobów Przyrody Nieożywionej, która w Kielcach i na górze Miedziance (ryc. 3 – patrz str. 330) odbyła w maju tego roku swą inauguracyjną konferencję (I Konferencja Sozologiczna PTG). Podczas tego spotkania zreferowaną przez autora ideę geologicznego parku krajobrazowego i postulat jego utworzenia w tej części Gór Świętokrzyskich przedstawiciele środowisk geologicznych całej Polski zaakceptowali jednomyślnie. Oddział Świętokrzyski PIG opracował dla Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody w Kielcach koncepcję utworzenia nowego parku krajobrazowego (Wróblewski, 1993), którą pozytywnie

zaopiniowały samorządy gmin znajdujących się na jego terenie. Kieleckie Towarzystwo Naukowe zorganizowało w latach 1994–1995 interdyscyplinarny 16-osobowy zespół. Jego członkami było ośmiu geologów z Oddziału Świętokrzyskiego PIG (Jerzy Gągoł, Gertruda Herman, Zbigniew Kowalczewski, Maria Nowak, Andrzej Romanek, Zbigniew Rubinowski, Ewa Wróblewska, Tymoteusz Wróblewski), dwóch botaników z Akademii Świętokrzyskiej (Edward Bróz, Alojzy Przemyski) oraz przedstawiciele innych nauk. Zespół ten przygotował materiały studialne do utworzenia parku, w tym m.in. 16 map problemowych w dużych skalach, które posłużyły do delimitacji obszaru parku i sporządzenia syntezy dokumentacji projektowej (Wróblewski, 1997a) oraz mapy *Geologicznego Parku Krajobrazowego Chęcińsko-Kieleckiego w skali 1:25 000*, która ukazała lokalizację dziewięciu istniejących rezerwatów przyrody nieożywionej oraz dziesięciu proponowanych.

Dokumentacja parku, zaakceptowana przez Komisję Ochrony Przyrody Nieożywionej Państwowej Rady Ochrony Przyrody, obradującą 8.11.1995 r. w Warszawie na wspólnym posiedzeniu z Podkomisją Ochrony Jaskiń i Obszarów Krasowych, została następnie zaopiniowana przez prof. Zofię Alexandrowicz z Zakładu Ochrony Przyrody i Zasobów Naturalnych PAN w Krakowie. W swej recenzji Z. Alexandrowicz, wskazując na wyjątkowość wiodących abiotycznych wartości parku, podkreśliła *sluszny zamiar nadania podwójnego znaczenia parkowi jako krajobrazowego i zarazem geologicznego*. Uchwały o utworzeniu parku podejmowały: Wojewódzka Komisja Ochrony Przyrody w Kielcach, Komisja Zasobów i Ich Ochrony Sejmiku Województwa Kieleckiego oraz cały Wojewódzki Sejmik Samorządowy. Park jeszcze przed jego oficjalnym powołaniem promowano na kilku konferencjach naukowych m.in. na VIII Konferencji Sozologicznej Polskiego Towarzystwa Geologicznego pt. *Funkcjonowanie Chęcińsko-Kieleckiego Geologicznego Parku Krajobrazowego w systemie obszarów chronionych w Górach Świętokrzyskich* (Gągoł, 1996), na której podkreślono intencje zaprojektowania geoparku, omawiając jego walory i zagrożenia (Wróblewski, 1996a) oraz potencjał edukacyjny i funkcje (Wróblewski, 1996b), a także na konferencji Agenda 21, gdzie wyeksponowano znaczenie sfery abiotycznej nowego geologicznego parku i rolę Państwowego Instytutu Geologicznego w edukacji środowiskowej (Wróblewski, 1997b). Granice oraz krótki opis parku zaprezentowano na wydanej przez Państwowy Instytut Geologiczny, w dwóch edycjach językowych (polskiej i angielskiej), popularnej mapie geologiczno-krajoznawczej regionu (Wróblewscy, 1996).

W pierwszym kwartale 1997 r. ukazał się Dziennik Urzędowy Województwa Kieleckiego datowany na 12 grudnia 1996 z rozporządzeniem nr 17/96 Wojewody Kieleckiego z dnia 2 grudnia 1996 r. w sprawie utworzenia Chęcińsko-Kieleckiego Parku Krajobrazowego (Rozporządzenie, 1996). W dokumencie tym jednak w nazwie parku nie znalazł się proponowany termin *geologiczny*, który wyróżniałby ten park spośród innych w Polsce i regionie, choć intencją autorów było wyeksponowanie nowej jakości promującej wartości przyrody nieożywionej i krajobrazu geologicznego (geopark). Aczkolwiek w tym rozporządzeniu, w załączniku zapisano, że *park chroniący przede wszystkim elementy przyrody nieożywionej [...] staje się pierwszym geologicznym parkiem krajobrazowym w Polsce*, to jednak pominięto w nazwie najważniejszy przymiotnik. Mimo tej poważnej usterki, można dziś jednoznacznie stwierdzić, że była to pierwsza w Europie inicjatywa

ochrony większej przestrzeni geologicznej o powierzchni 314,7 km² (204,8 km² park + 109,9 km² strefa ochronna). Dlatego na odbywających się w Krakowie w październiku 1997 r. warsztatach Środkowoeuropejskiej Grupy Roboczej European Association for the Conservation of the Geological Heritage (Europejska Asocjacja Ochrony Dziedzictwa Geologicznego) ProGEO (Warsztaty ProGEO'97), gdzie zaprezentowano najważniejsze geostanowiska siedmiu krajów (Alexandrowicz 1999), wśród obiektów świętokrzyskich na pierwszej pozycji zgłoszono **Chęcińsko-Kielecki Geologiczny Park Krajobrazowy** (Urban, Wróblewski, 1999). Kolejne gremia tego stowarzyszenia kładły nacisk na rozwój sieci stanowisk geologicznych, wyłoniła się też propozycja ustanawiania większych chronionych obszarów geosfery i ich formy międzynarodowej jako program UNESCO GEOPARK (Patzak, Eder, 1998).

W 1998 r. został opracowany plan ochrony Chęcińsko-Kieleckiego Parku Krajobrazowego (ChKPK) wykonany przez Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej Oddział w Krakowie. W planie tym, sporządzonym wg dotychczasowych standardów, problematyka ochrony przyrody nieożywionej została ujęta zaledwie symbolicznie, bagatelizując główną ideę parku – ochronę dziedzictwa geologicznego. Niezrozumienie wywołała propozycja zmiany granic ChKPK i jego otuliny, m.in. wycięcie reprezentatywnego kaledońskiego obszaru staropaleozoicznego z najbardziej zróżnicowaną morfologią. Dał temu wyraz dyrektor Oddziału Świętokrzyskiego PIG Zbigniew Kowalczyński w piśmie skierowanym do Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody w Kielcach, podkreślając, że *propozycja wyłączenia z Parku najważniejszej części antykliny dyminyjskiej musi budzić zdziwienie każdego znajomego teren przyrodnika, a szczególnie geologa, a także ubolewanie, że Państwowy Instytut Geologiczny, Oddział Świętokrzyski, w którego opracowaniach Park został wykreowany, nie znalazł się wśród długiej listy instytucji opiniujących „Plan ochrony”*. W załączonej do tego pisma opinii kierownika Zakładu Geologii Złóż i Ochrony Środowiska w Oddziale Świętokrzyskim PIG stwierdzono, że *ujęcie w opracowaniu problematyki geologicznej jest pobieżne i niezadawalające*. Uwagi powyższe stały się powodem opracowania drugiej, zmienionej wersji planu, który pozostawił ChKPK w zaprojektowanych granicach obejmujących zarówno północną część paleozoiczną, jak i południową – mezozoiczną.

Również w 1998 r. ukończono realizowany w PIG temat, finansowany ze środków Komitetu Badań Naukowych, dotyczący strategii gospodarowania na obszarze geologicznego parku krajobrazowego. W opracowaniu podkreślono, że ChKPK jest obszarem modelowym, na którym mogą być prowadzone badania w celu wypracowania metodyki ochrony dziedzictwa przyrodniczego terenów przekształconych antropogenicznie, jakich przybywa w Polsce i które powszechnie występują w Europie. Sugerowano też rozbudowę infrastruktury turystycznej i edukacyjnej, a najlepszym rozwiązaniem tej ostatniej *byłoby stworzenie w PIG, w ramach zadań służby geologicznej, warunków dla zorganizowania regionalnego centrum geoedukacji* (Wróblewski, 1998). Przewodniczący komisji przyjmującej opracowanie prof. Zbigniew Kotoński określił je w protokole *jako cenne opracowanie dotyczące pierwszego w Polsce geologicznego parku krajobrazowego*, sugerując, by w tej sprawie wydać *materiały popularnonaukowe*. Chęcińsko-Kielecki Park Krajobrazowy, włączony do Zespołu Świętokrzyskich i Nadnidziańskich Parków Krajobrazowych, był popularyzowany jako jeden z ośmiu obszarów przyrod-

niczych podlegających podobnym zasadom ochronnym. W materiałach publikowanych głównie przez Państwowy Instytut Geologiczny ChKPK był jednak wyraźnie wyodrębniany wśród parków krajobrazowych jako park geologiczny (Wróblewski, 2000b, 2003a, b, 2005; a później m.in. Urban, Gągol, 2008; Gielżecka-Mądry i in., 2021).

Gdy zaczęła powstawać europejska sieć geoparków pod auspicjami UNESCO, w 2003 r. podczas międzynarodowej konferencji *Geological heritage concept, conservation and protection policy in Central Europe* (również organizowanej przez Grupę Roboczą Europy Środkowej ProGEO) została zgłoszona propozycja utworzenia geoparku Chęcińsko-Kieleckiego (Urban, Wróblewski, 2004) – nadania nowej rangi ChKPK i jednocześnie przywrócenia pierwotnego zamysłu wyeksponowania w nim problematyki ochrony dziedzictwa geologicznego. Park został określony w niej jako *de facto* funkcjonujący geopark (w momencie powołania spełniał kryteria geoparku; a już wcześniej zwracano uwagę na jego ponadregionalne znaczenie – Urban, Wróblewski, 1999), choć formalnie nieproklamowany.

Opisując trudności w sporządzaniu projektów geoparków w Polsce, Z. Alexandrowicz stwierdziła, że *brak jest lokalnych inicjatyw w podjęciu niezbędnych starań w celu organizacji zarządu geoparku i opracowania wniosku udokumentowanego według instrukcji UNESCO* (Alexandrowicz, 2006). W przypadku idei powołania Geoparku Chęcińsko-Kieleckiego sytuacja przedstawiała się zgoła odmiennie. Do wypełnienia zadań geoochrony i edukacji zaproponowano utworzenie w Kielcach centrum geoedukacji, a jego koncepcja została opracowana w Oddziale Świętokrzyskim PIG na podstawie porozumienia ze służbami ochrony środowiska Urzędu Miasta (Wróblewski, 2000c). Lokalizację geocentrum przewidywano na skraju nowotworzonego rezerwatu geologicznego, którego granice Oddział Świętokrzyski PIG również negocjował z władzami miasta (Wróblewski, 1999). *Rezerwat Wietrznia im. Zbigniewa Rubinowskiego* powstał w obrębie wyrobisk nieczynnych kamieniołomów na wzniesieniach Wietrznia i Międzygórze, gdzie znajduje się jedno z najważniejszych odsłoneń dewonu w Polsce w ścianach o długości 800 m (Wróblewski, 2000a). Koncepcja centrum zakładała stopniowe jego łączenie z bogatą siecią świętokrzyskich geostanowisk w terenie, których liczba (tylko jako obiektów chronionych) przekracza 250 (Wróblewski, 2015), jak również wspomaganie położonego w pobliżu Muzeum Geologicznego w Oddziale Świętokrzyskim PIG. Głównymi założeniami budowy centrum edukacji geologicznej w Kielcach były: praktyczne zabezpieczenie stanowisk geologicznych Kielc i okolic, popularyzacja nauk o Ziemi, edukacja w zakresie ochrony przyrody nieożywionej i rozwój geoturystyki. Upowszechniano je w mediach, na popularnych imprezach edukacyjnych, w publikacjach naukowych (Wróblewski, 1999, 2001, 2002), także bezpośrednio w kręgach samorządowych. W konsekwencji, w 2003 r. Rada Miasta Kielce uchwałą nr XV/268/2003 powołała w strukturze organizacyjnej Urzędu Miasta budżetową jednostkę Centrum Geoedukacji, która wkrótce zmieniła nazwę na **Geopark Kielce** i zajęła się realizacją zadań związanych z zagospodarowaniem rezerwatów geologicznych w mieście (Gągol, 2004), w tym przygotowaniem obiektu na Wietrzni. W pierwszej kolejności wykonano prace w obrzeżach rezerwatów na Kadzielni i Ślichowicy, przystosowując je lepiej dla geoturystyki. Dla Wietrzni, w konkursie rozstrzygniętym w 2008 r., wybrano projekt

Ryc. 4. Centrum Geoedukacji na skraju Rezerwatu Wietrznia im. Z. Rubinowskiego na tle góry Telegraf (406 m n.p.m.) – najwyższego wzniesienia w Kielcach i w Geoparku Świętokrzyskim. Fot. T. Wróblewski

Fig. 4. The Centre of Geological Education the edge of Zbigniew Rubinowski Nature Reserve. The Telegraf Hill (the highest hill in the Holy Corss Mts. Geopark – 406 m a.s.l.) in the background. Photo by T. Wróblewski

warszawskich architektów, na podstawie którego w latach 2010–2011 powstał budynek Centrum Geoedukacji (ryc. 4) z pełną infrastrukturą i nowoczesną ekspozycją tematyczną, wkomponowaną w krajobraz poeksploatacyjnych wyrobisk dawnych kamieniołomów (Wróblewski, Wróblewski, 2018). W części rezerwatu urządzono ścieżkę dydaktyczną, a w pomieszczeniach centrum swą siedzibę znalazła również jednostka Urzędu Miasta – Geopark Kielce oraz Klub Miłośników Geologii, zajmujący się szeroko pojętą edukacją geologiczną. Koszty budowy obiektu były związane z projektem *Świętokrzyskiego Szlaku Archeologiczno-Geologicznego* finansowanym z funduszy Unii Europejskiej. Ten świętokrzyski szlak, określany jako *szlak samocho-wo-pieszy*, uruchomiony w sierpniu 2011 r., obejmuje 27 obiektów, głównie geologicznych. Uroczyste otwarcie i inauguracja Centrum Geoedukacji w Kielcach odbyło się 24 maja 2012 r. Zarówno centrum, jak i powstały w 2003 r. w Kielcach miejski geopark to pierwsze tego typu placówki w Europie, gdzie wkrótce rozpoczęto organizowanie sieci geoparków.

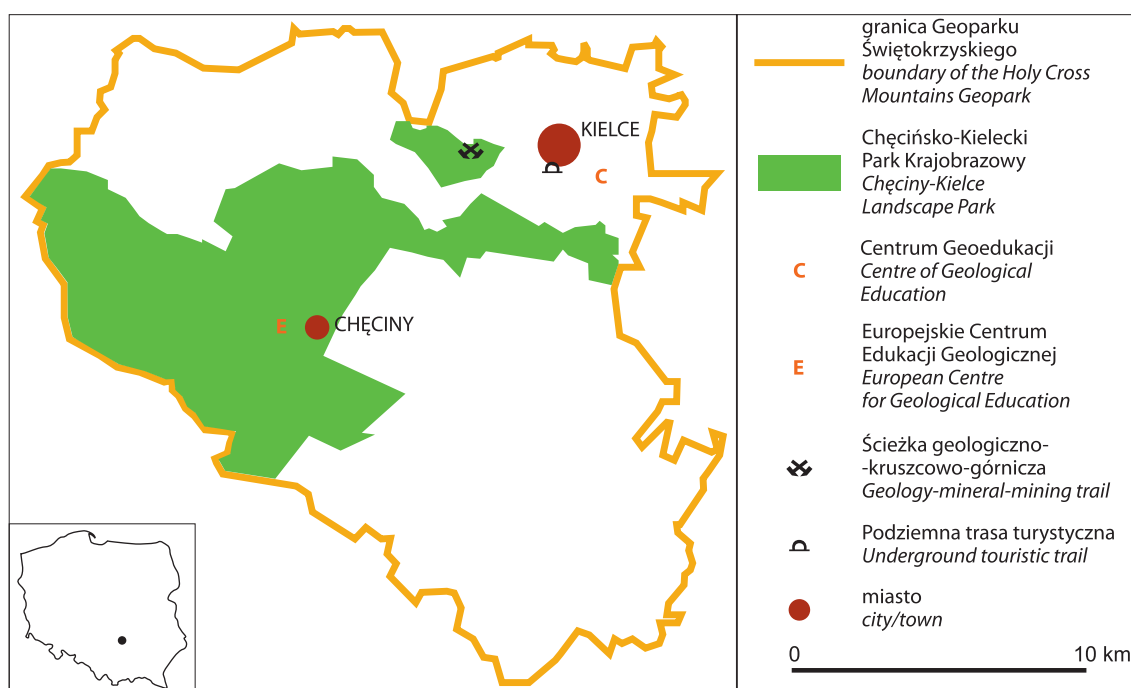
Jednym z kluczowych zadań stojących przed Geoparkiem Kielce było przygotowanie w późniejszych latach wniosku o nominowanie parku ChKPK do rangi Geoparku UNESCO. Jednocześnie koncepcja Geoparku Chęcińsko-Kieleckiego ewoluowała, np. proponowano rozszerzenie chronionej przestrzeni ChKPK jako Geopark Kielce Plus przez porozumienie 10 gmin (Czajkowska i in., 2007) lub dołączenie terenów położonych na północ oraz wschód od Kielc (Urban, Gagol, 2008).

Tymczasem na obszarze ChKPK prowadzono dalsze działania konserwatorskie i popularyzatorskie. W zachodniej części Kielc na terenie parku, w wyniku projektu zrealizowanego w latach 2010–2012 r., otwarto edukacyjną ścieżkę geologiczną. Projekt był merytorycznie powiązany z zamiarem ustanowienia piątego kieleckiego rezerwatu przyrody nieożywionej, obejmującego wapienne wzniesienia Grabiny (308 m n.p.m.) i Dalni (319 m n.p.m.), artykułowanym jeszcze w założeniach parku geologiczno-krajobrazowego. Postulowany rezerwat miał na celu również ochronę powierzchni najdalej wysuniętego ku północy fragmentu obszaru zasilania zbiornika wód podziemnych (GZWP 417 Kielce). Ten szczelinowo-krasowy zbiornik,

z którego czerpią ujęcia komunalne Kielc, charakteryzuje słaba izolacja przed przenikaniem zanieczyszczeń z powierzchni terenu. W związku z niemożnością utworzenia rezerwatu (problemy własności terenu) powstał *Zespół przyrodniczo-krajobrazowy Grabina-Dalna* o powierzchni 32,6 ha. Obok ważnych stanowisk geologicznych znalazły się tam pozostałości nadszybia najgłębszej świętokrzyskiej kopalni rud ołowiu i srebra pochodzącej z pierwszych dekad XX w. Zespół krajobrazowy został połączony z krajobrazowym rezerwatem Karczówka specjalnie oznakowaną ścieżką geologiczno-kruszcowo-górnictwem z 9 stanowiskami edukacyjnymi, zlokalizowanymi na Karczówce, Dalni i Grabinie (Wróblewski, 2014). Wszystkie stanowiska, niektóre udostępniane z użyciem specjalnych, ręcznie wykonywanych prac ziemnych, objaśniono szczegółowymi tablicami informacyjnymi, których uzupełnieniem był wydany przewodnik po ścieżce (Wróblewski, 2012). W połowie szlaku wybudowano obelisk, Kapliczkę Gwarków, z odtworzonymi inskrypcjami związanymi z ważnym odkryciem złożowym w połowie XVII w. i oraz sporządzeniem z wydobytego kruszcu (galeny) unikatowych rzeźb sakralnych.

Od czasu otwarcia dla turystów jaskini Raj, która ze względu na ochronę środowiska jaskiniowego (mikroklimatu) nie może pomieścić wszystkich chętnych do jej odwiedzenia, istniała propozycja podobnego udostępnienia jednej lub kilku z licznych (25) jaskiń Kadzielni (ryc. 5 – patrz okładka główna). Idea ta mogła zostać zrealizowana dopiero po 30 latach, gdy w Kielcach powstała instytucja zajmująca się zagospodarowaniem obiektów geologicznych. Geopark Kielce w 2004 r. zainicjował prace badające możliwości połączenia jaskiń we wschodniej ścianie dawnego kamieniołomu. W latach 2006–2011 wykonano roboty, które miały na celu udostępnienie i zabezpieczenie podziemnego ciągu, a od 2013 r. na Kadzielni jest czynna, zwiedzana z przewodnikiem, podziemna trasa turystyczna łącząca trzy jaskinie: Prochownię, Jaskinię Odkrywców i Szczelinę na Kadzielni (Urban i in., 2011, 2013; Płonka, 2015).

W dwa lata po uruchomieniu Centrum Geoedukacji na kieleckiej Wietrzni rozpoczęto budowę kolejnego centrum, związanego przestrzennie z rezerwatem przyrody nieoży-

Ryc. 6. Zarys granic geoparku z lokalizacją ChKPK oraz opisywanych obiektów (wg P. Wróblewskiego)
Fig. 6. Sketch of the Holy Cross Geopark with location of the Chęciny-Kielce Landscape Park and objects described herein (acc. to P. Wróblewski)

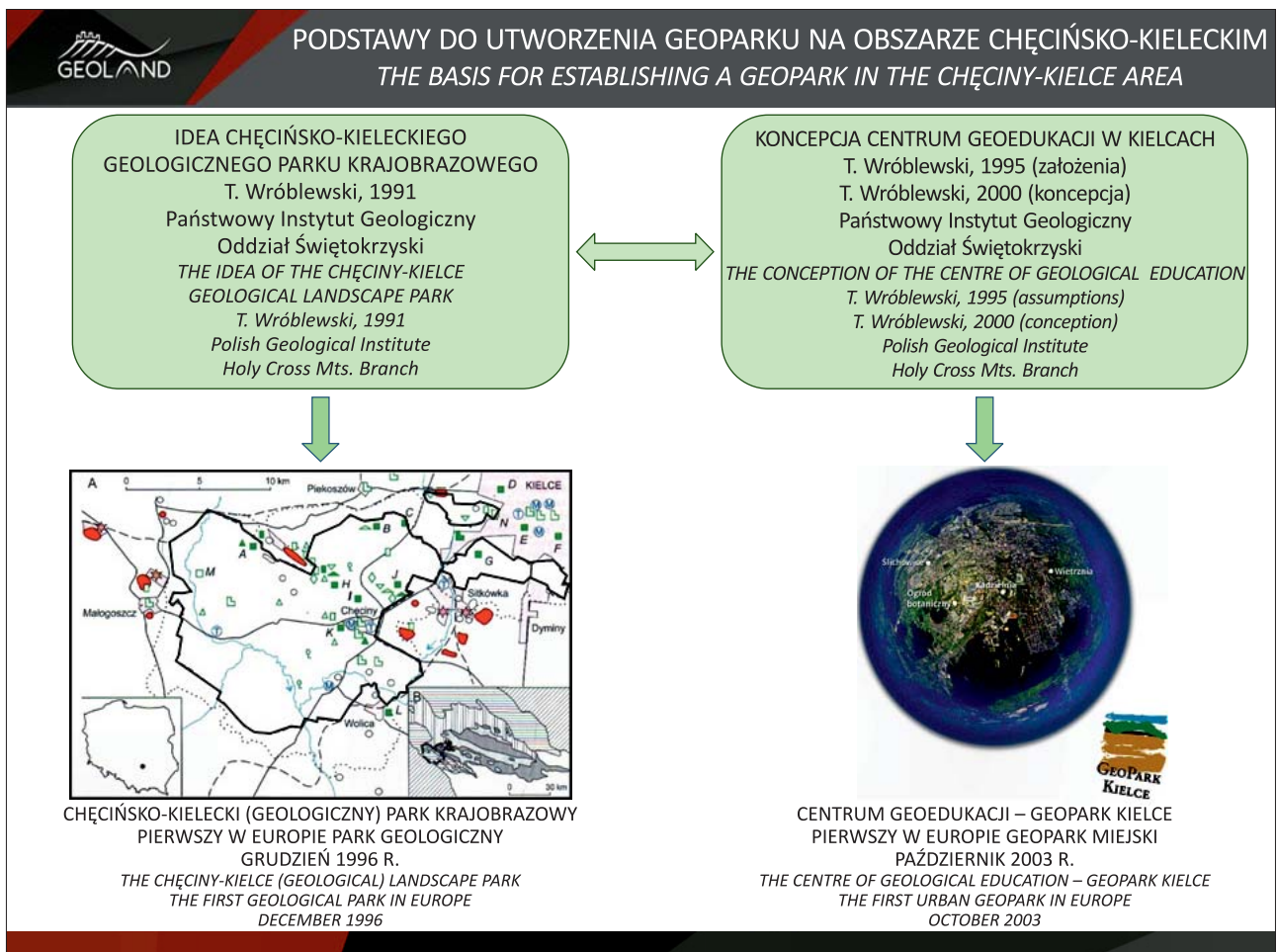
wionej (Góra Rzepka), również wykorzystując pogórnice wnętrze krajobrazowe (Wróblewski, Wróblewski, 2018). Uniwersytet Warszawski wraz z miastem Chęciny wybudował w nieczynnym kamieniołomie stokowym wcięty w południowe zbocze, położonej w Paśmie Chęcińskim, Rzepki-Beyliny (357 m n.p.m.), nowoczesny obiekt o charakterze terenowej placówki dydaktycznej nazwany Europejskim Centrum Edukacji Geologicznej (ECEG). Obiekt finansowany ze środków europejskich to pięć budynków o oryginalnej architekturze, mieszczących ośrodki naukowo-badawczy oraz centrum konferencyjne z zespołem laboratoriów, salami audytorijnymi i miejscami pobytowymi. Od otwarcia ECEG w dniu 16 października 2015 r. obiekt jest wykorzystywany głównie na potrzeby studentów Wydziału Geologii UW. Odbywają się tu również spotkania i konferencje naukowe organizowane przez Uniwersytet Warszawski, a także przez Miasto i Gminę Chęciny. Przykładem tych ostatnich była konferencja naukowa w grudniu 2016 r. pt. *20-lecie utworzenia Chęcińsko-Kieleckiego Parku Krajobrazowego*, podczas której m.in. miała miejsce prezentacja *Ćwierćwiecze idei geoparku i 20 lat projektu zintegrowanej edukacji geologicznej w regionie świętokrzyskim (park + centrum)*. W ECEG w 2016 r. odbyło się też, zorganizowane przez Sekcję Speleologiczną Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika przy współudziale Geoparku Kielce, czterodniowe 50. Sympozjum Speleologiczne. zainaugurowane uroczystą sesją jubileuszową w kieleckim Centrum Geoedukacji (Wróblewski, 2019).

W ramach *Międzynarodowego programu nauk o Ziemi i geoparków* w 2015 r. opracowano wytyczne UNESCO, które określiły niezbędne warunki do stworzenia i funkcjonowania Geoparku Globalnego (Poros, 2015). Równocześnie

nie w regionie świętokrzyskim zawiązano, pod patronatem Centrum Geoedukacji i Geoparku Kielce, stowarzyszenie obejmujące teren miasta oraz gmin położonych na południe i zachód od Kielc (Chęciny, Morawica, Nowiny, Piekoszów), wraz z obszarem wygenerowanego przed ćwierćwieczem geologicznego parku krajobrazowego (ryc. 6). Stowarzyszenie przyjęło nazwę *Geoland Świętokrzyski* (ryc. 7) i zajęło się przygotowaniem materiałów wymaganych do przyjęcia na członka Globalnej Sieci Geoparków UNESCO, które złożono w listopadzie 2017 r. Propozycja obejmująca 5 jednostek administracyjnych o łącznej powierzchni 526 km², sygnowana przez *Geoland of the Holy Cross Mts Association*, poddana została procedurom weryfikacyjnym. W czerwcu 2018 r. w ECEG w Chęcinach odbyło się IX Międzynarodowe Sympozjum *European Association for the Conservation of the Geological Heritage ProGEO*, zorganizowane (w 25-lecie założenia tej organizacji) po raz pierwszy w Polsce. Przedstawiciele uczestniczących w nim podmiotów (ProGEO, Polski Komitet UNESCO, inne instytucje krajowe) poparli inicjatywę stworzenia w Górach Świętokrzyskich geoparku wchodzącego w skład Globalnej Sieci Geoparków UNESCO (Główniak, 2019). W grudniu 2020 r. Rada Geoparków UNESCO zaakceptowała włączenie tego obszaru, określonego jako Geopark Świętokrzyski, do Światowej Sieci Geoparków. 21 kwietnia 2021 decyzja została zatwierdzona przez Radę Wykonawczą UNESCO, Geopark Świętokrzyski stał się częścią sieci globalnej jako pierwszy leżący w całości na terytorium Polski geopark³.

Certyfikat UNESCO jest odnawiany co 4 lata, co stwarza nadzieję, że cykliczna ewaluacja będzie bodźcem do podjęcia nowych inicjatyw konserwatorskich i popularyzatorskich, a jednocześnie stanie się asumptem do rewality-

³ Powołany w 2011 r. Geopark Łuk Mużakowa (od 2009 r. mający status geoparku krajowego – Koźma, 2011) jest transgranicznym obszarem polsko-niemieckim.

Ryc. 7. Przesłanki do utworzenia Geoparku Świętokrzyskiego (wg Porosa w 2018 r.; mapa ChKPK w lewej dolnej części wg Urbana, Wróblewskiego, 2004)

Fig. 7. Grounds for establishing the Holy Cross Mountains Geopark (acc. to Poros 2018; in the bottom left corner is a map of ChKLP acc. to Urban, Wróblewski 2004)

Ryc. 8. Skrasowiała wapienna grań góry Zelejowej (372 m n.p.m.) ok. 1970 r. (przed inwazją roślinności, która dziś pokrywa powierzchnię skał). Fot. T. Wróblewski

Fig. 8. Limestone ridge with karst on the Zelejowa Hill (372 m a.s.l.), before plant succession – around 1970, currently illegible. Photo by T. Wróblewski

zacji wcześniejszych projektów, np. odnowienia przebiegu i oznakowania ścieżek edukacyjnych, których czytelność w terenie zanika z biegiem lat – na Miedziance, Zelejowej

(ryc. 8) Karczówce i Grabinie – oraz ucztylnienia i konserwacji odsłonięć. W tym kontekście chyba warto powrócić też do niezrealizowanych koncepcji holistycznego zarządzania dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym np. udostępnienia sztolni na Miedziance (Wróblewski, 1979, 2018), zagospodarowania i wyeksponowania relikwów architektury przemysłowej w Jaworzni (Wróblewski, 2018), idei będącej reminiscencją zarzuconego projektu muzeum poświęconego historii kultury materialnej związanej z przemysłem materiałów budowlanych (Kozłowski, Rubinowski, 1973).

Zrodzona w Państwowym Instytucie Geologicznym koncepcja, która, początkowo z dużym trudem, przebiła się w regionie świętokrzyskim, gdzie w zmaganiach powstał pierwszy polski park geologiczno-krajobrazowy, ewoluując globalnie wróciła do źródła w postaci Świętokrzyskiego Geoparku, pierwszego w całości polskiego włączonego do światowej sieci. Certyfikat UNESCO jest jednak tylko zwieńczeniem pewnego etapu w historii zarządzania świętokrzyskim dziedzictwem geologicznym, a jednocześnie otwarciem następnego, w którym region wciąż może odgrywać rolę promotora działań z zakresu ochrony i popularyzacji georóżnorodności.

Autor składa serdeczne podziękowanie dr. hab. inż. Janowi Urbanowi za wnikliwą recenzję i istotne uzupełnienia.

LITERATURA

- ALEXANDROWICZ Z. (red.) 1999 – Representative Geosites of Central Europe, Proceedings of the Central Europe Working Group, Workshop ProGEO'97. Pol. Geol. Inst. Spec. Pap., 2: 1–102.
- ALEXANDROWICZ Z. 2006 – Geoparki – nowe wyzwanie dla ochrony dziedzictwa geologicznego. Pr. Geol., 54 (1): 36–41.
- CAROSI J.F. 1781 – Reisen durch verschiedene polnische Provinzen, mineralischen und andern Inhalts, Erster Teil. Leipzig.
- CZAJKOWSKA E., URBAN J., WRÓBLEWSKI T. 2007 – GEOPARK KIELCE – potencjał geoturystyczny i praktyczne możliwości jego wykorzystania. Sympozja i Konferencje 2005–2007, Zesp. Park. Krajobr. Woj. Śląskiego, Będzin: 31–38.
- CZARNOCKI J. 1949 – W sprawie ochrony krajobrazu i obiektów naukowych w granicach miasta Kielc. Wiad. Muz. Ziemi, 1948 (4): 313–320.
- FERBER J.J. 1804 – Relation von der ihm aufgetragenen mineralogischen, bergund hüttenmännischen Reise durch einige polnische Provinzen. Arnstadt und Rudolfstadt.
- GĄGOL J. 1996 – VIII Konferencja sozologiczna Polskiego Towarzystwa Geologicznego, Kielce 15–16.06.1996. Pr. Geol., 44 (9): 865–867.
- GĄGOL J. 2004 – Geologia na V Kieleckim Festiwalu Nauki, Kielce, 16–26.09.2004. Pr. Geol., 52 (12): 1117–1118.
- GIEŁŻECKA-MĄDRY D., FIJAKOWSKA-MADER A., SZCZEPANIUK Z. 2021 – Działalność Oddziału Świętokrzyskiego PIG-PIB w zakresie geologii środowiskowej, ochrony przyrody nieożywionej i edukacji geologicznej. Pr. Geol., 69 (4): 250–258.
- GŁOWNIAK E. 2019 – The 9th ProGEO Symposium, Chęciny, Poland – an overview. Geheritage, 11: 1221–1225.
- KOŹMA J. 2011 – Transgraniczny Geopark Łuk Mużakowa. Pr. Geol., 59 (4): 276–290.
- KOZŁOWSKI S., RUBINOWSKI Z. 1973 – Założenia do projektu muzeum na Kadzielni w Kielcach. Zesz. Przyrod. Muz. Świętokrzyskiego, 1: 1–66.
- PATZAK M., EDER W. 1998 – „UNESCO GEOPARK” a new Programme – a new UNESCO label. Geol. Balcan., 28 (3–4): 33–35.
- PŁONKA A. 2015 – Podziemna trasa turystyczna na Kadzielni. Ogólna i regionalna ochrona przyrody, 36–37: 99–103.
- POROS M. 2015 – Geopark Chęcińsko-Kielecki w drodze do Europejskiej Sieci Geoparków. Ogólna i regionalna ochrona przyrody, 36–37: 139–146.
- PUSCH G.G. 1833 – Geognostische Beschreibung von Polen. Stuttgart und Tübingen.
- ROZPORZĄDZENIE Nr 17/96 Wojewody Kieleckiego z dnia 2 grudnia 1996 r. w sprawie utworzenia Chęcińsko-Kieleckiego Parku Krajobrazowego. Dz. Urz. Woj. Kieleckiego z 1996 r. nr 52 poz. 202.
- RUBINOWSKI Z. 1976 – O ochronę środowiska przyrodniczego obszaru chęcińsko-małoskiego w Górach Świętokrzyskich. Pr. Muz. Ziemi, 25: 119–131.
- RUBINOWSKI Z. 1977 – Ochrona i racjonalne wykorzystanie cennych pod względem naukowo-dydaktycznym profilów geologicznych na obszarze miejskim Kielc. Stud. Kiel., 1 (77): 61–75.
- RUBINOWSKI Z., WÓJCIK Z. 1978 – Odslonięcia geologiczne Kielc i okolic oraz problemy ich ochrony i zagospodarowania. Pr. Muz. Ziemi, 29: 95–121.
- STASZIC S. 1815 – O ziemiopodzie Karpátow i innych gor i rownin Polski. Warszawa.
- URBAN J., GĄGOL J. 2008 – Geological heritage of the Świętokrzyskie (Holy Cross) Mountains (Central Poland). Pr. Geol. 56, (8/1): 618–628.
- URBAN J., KASZA A., OCHMAN K., MALEC J. 2011 – Jaskinie Kadzielni. Urząd Miasta Kielce – Geopark Kielce., Kielce.
- URBAN J., KASZA A., OCHMAN K., MALEC J., WOŁOSZYŃSKI M. 2013 – Kadzielnia i jej jaskinie. Przewodnik geoturystyczny. Manufaktura Geoturystyczna, Warszawa.
- URBAN J., WRÓBLEWSKI T. 1999 – Representative geosites of the Góry Świętokrzyskie (Holy Cross Mts.) and the Nida Basin, Central Poland. [W:] Alexandrowicz Z. (Red.), Representative geosites of Central Europe, Workshop ProGEO'97. Pol. Geol. Inst. Spec. Pap., 2: 61–70.
- URBAN J., WRÓBLEWSKI T. 2004 – Chęciny-Kielce Landscape Park – an example of officially not proclaimed geopark. Pol. Geol. Inst. Spec. Pap., 13: 131–136.
- USTAWA z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody. Dz.U. z 1991 nr. r 114 poz. 492
- WRÓBLEWSKI T. i E. 1996 – Góry Świętokrzyskie. Mapa geologiczno-krajoznawcza 1 : 200 000. Państw. Inst. Geol. Warszawa.
- WRÓBLEWSKI P. 2018 – Podziemna architektura pogórnicza w rejonie Chęciny – problemy zagospodarowania i udostępnienia na przykładzie sztolni „Antoni” na Miedziance. [W:] Zdeb K., Rabięga K. (red.), Konserwacja zapobiegawcza środowiska 7: Dziedzictwo techniki. Inst. Arch. UKSW, Warszawa: 89–102.
- WRÓBLEWSKI P., WRÓBLEWSKI S., 2018 – Rola architektury w rewaloryzacji krajobrazów pogórnicznych w regionie świętokrzyskim. [W:] Kobylińska-Bunsch W. (red.), Architektura w krajobrazie. Harmonia – kompromis – konflikt. Inst. Hist. Szt. UW, Warszawa: 317–338.
- WRÓBLEWSKI T. 1979 – Problematyka pozostałości chęcińskiego górnictwa kruszcowego w świetle konserwatorskiej ochrony przyrody i turystycznego zagospodarowania. Stud. Kiel., 1 (21): 67–79.
- WRÓBLEWSKI T. 1991 – Potrzeba powołania geologicznego parku krajobrazowego w południowo-zachodniej części Gór Świętokrzyskich. Kwart. Geol., 35 (4): 527–529.
- WRÓBLEWSKI T. 1993 – Chęcińsko-Kielecki Park Krajobrazowy w Górach Świętokrzyskich (koncepcja). Arch. Wojew. Konserw. Przyrody w Kielcach.
- WRÓBLEWSKI T. 1996a – Walory, delimitacja i zagrożenia Chęcińsko-Kieleckiego Geologicznego Parku Krajobrazowego w Górach Świętokrzyskich. [W:] Rubinowski Z., Wróblewski T., Nowak M., Gagol J. (red.), VIII Konferencja Sozologiczna. Funkcjonowanie Chęcińsko-Kieleckiego Geologicznego Parku Krajobrazowego w systemie obszarów chronionych w Górach Świętokrzyskich, Kielce, 16–17 maja 1996. Państw. Inst. Geol. Oddz. Świętokrzyski, Kielce: 11–15.
- WRÓBLEWSKI T. 1996b – Intencje powołania Chęcińsko-Kieleckiego Geologicznego Parku Krajobrazowego – jego potencjał edukacyjny i funkcje. [W:] Rubinowski Z., Wróblewski T., Nowak M., Gagol J. (red.), VIII Konferencja Sozologiczna. Funkcjonowanie Chęcińsko-Kieleckiego Geologicznego Parku Krajobrazowego w systemie obszarów chronionych w Górach Świętokrzyskich, Kielce, 16–17 maja 1996. Państw. Inst. Geol. Oddz. Świętokrzyski, Kielce: 18–21.
- WRÓBLEWSKI T. 1997a – Dokumentacja projektowa geologicznego parku krajobrazowego w Górach Świętokrzyskich, Pos. Nauk. Państw. Inst. Geol., 53: 129–131.
- WRÓBLEWSKI T. 1997b – Świętokrzyski program edukacji ekologicznej w sferze działań Państwowego Instytutu Geologicznego. [W:] Cichy D. (red.), Edukacja środowiskowa, Agenda 21 – realizacja zadań edukacyjnych, mat. konf. 5–6 maja 1997, Jedlnia-Letnisko. Inst. Badań Edukacyjnych, Warszawa: 219–225.
- WRÓBLEWSKI T. 1998 – Strategia gospodarowania zasobami przyrody na obszarze geologicznego parku krajobrazowego w Górach Świętokrzyskich. Narodowe Arch. Geolog., 1–34 + 10 zał. + 102 fot.
- WRÓBLEWSKI T. 1999 – Starania o ochronę Wietrzni w Kielcach: projektowany rezerwat przyrody nieożywionej im. Zbigniewa Rubinowskiego. [W:] Geologia i sozologia w regionie świętokrzyskim u schyłku XX wieku, X Konferencja Sozologiczna PTG, Państw. Inst. Geol., Kielce: 127–131.
- WRÓBLEWSKI T. 2000a – Pamięci świętokrzyskiego geologa. Pr. Geol., 48 (2): 94 i 108.
- WRÓBLEWSKI T. 2000b – Ochrona georóżnorodności w regionie świętokrzyskim z Mapą chronionych obszarów i obiektów przyrody nieożywionej 1:200 000. Państw. Inst. Geol., 1–86 + mapa.
- WRÓBLEWSKI T. 2000c – Ogólna koncepcja organizacji i programu funkcjonowania centrum geoedukacji w Kielcach. Arch. Urz. Miasta Kielce.
- WRÓBLEWSKI T. 2001 – Zapis trzystu milionów lat dziejów Ziemi w kieleckich skałach – walorem i szansą turystyczną miasta (Plenerowa prezentacja koncepcji centrum geoedukacji i rezerwatu na Wietrzni). [W:] Darewicz-Uberman O. i Grysa K. (Red.), II Kielecki festiwal Nauki, 7–16 września 2001, prezentacje festiwalowe, Kielce: 103–106 i IV.
- WRÓBLEWSKI T. 2002 – Koncepcja organizacji w Kielcach centrum edukacji geologicznej. Pos. Nauk. Państw. Inst. Geol., 58: 126–129.
- WRÓBLEWSKI T. 2003a – Ochrona dziedzictwa geologicznego – dzieje, perspektywy, rola regionu świętokrzyskiego. [W:] Wróblewski T. (red.), Ochrona przyrody nieożywionej w Górach Świętokrzyskich, Kielce 12.12.2002. Mat. konf., Państw. Inst. Geol., Warszawa: 5–11.
- WRÓBLEWSKI T. 2003b – Geologiczny park krajobrazowy w Górach Świętokrzyskich. Biul. Informacyjny Świętokrzyskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk Geologicznych w Kielcach 1(1), Kielce: 8–20.
- WRÓBLEWSKI T. 2005 – Ochrona środowiska abiotycznego wiodącym motywem funkcjonowania Chęcińsko-Kieleckiego Parku Krajobrazowego – pierwszego w Europie parku geologicznego (geoparku). Konferencja ekologiczna „Ochrona wód podziemnych GZWP i wód powierzchniowych w obrębie Chęcińsko-Kieleckiego Parku Krajobrazowego”, 21 XI 2005 r. Chęciny: 1–11.
- WRÓBLEWSKI T. 2012 – Śladami dewońskiego morza i kieleckich gwarków ...z Karczówki na Grabinę. Kielce: 1–54.
- WRÓBLEWSKI T. 2014 – Kruszcze Karczówki i ich kopalnie. Kieleckie studia muzealno-historyczne, 6: 11–28.
- WRÓBLEWSKI T. 2015 – Koncepcja utworzenia Centrum Geoedukacji w Kielcach. Ogólna i regionalna ochrona przyrody, 36–37: 11–24.
- WRÓBLEWSKI T. 2019 – Jubileuszowe 50. Sympozjum Speleologiczne. Wierchy, 82: 167–171.

Praca wpłynęła do redakcji 11.05.2021 r.

Akceptowano do druku 17.05.2021 r.

**Od geologicznego parku krajobrazowego
do geoparku globalnego (1991–2021) – patrz str. 287**

From geological a landscape park to a global geopark (1991–2021) – see pp. 287

Ryc. 1. Geolodzy na górze Zelejowej (372 m n.p.m.) w 1928 r., od prawej: J. Czarnocki, J. Samsonowicz, G.T. Troedsson, R. Kozłowski oraz syn J. Czarnockiego. Fot. ze zbiorów autora

Fig. 1. Geologists on the Zelejowa Hill (372 m a.s.l.) in 1928. From the right side: J. Czarnocki, J. Samsonowicz, G.T. Troedsson, R. Kozłowski and Czarnocki's son. Photo from T. Wróblewski collection

Ryc. 3. Krajobraz antykliny checińskiej oglądany z góry Miedzianki (356 m n.p.m.) przed półwieczem (przed sukcesją szaty roślinnej). Fot. T. Wróblewski

Fig. 3. Landscape of the Chęciny Anticline as seen from the Miedzianka Hill (356 m a.s.l.) before plant secondary succession – half a century ago. Photo by T. Wróblewski

PRZEGLĄD GEOLOGICZNY

Ministerstwo
Klimatu i Środowiska

Cena 12,60 zł (w tym 8% VAT)

TOM 69 Nr 5 (MAJ) 2021

Indeks 370908 ISSN-0033-2151

**Złoża kopalin w europejskich
systemach planowania przestrzennego
Zagrożenia geologiczne w Polsce w 2020 roku
Od geologicznego parku krajobrazowego
do geoparku globalnego (1991–2021)**

Zdjęcie na okładce: Kielecka Kadzielnia (295 m n.p.m.) – antropogeniczny ostaniec wzgórza, zwany Skałą Geologów, to rezerwat przyrody nieożywionej. Otoczony jest dawnym wyrobiskiem górniczym, które ujawniło wiele jaskiń. Położona najwyżej Diabla Dziura (Jaskinia na Kadzielni Górna) otwiera widok na Pasmo Dymińskie. Fot. T. Wróblewski

Cover photo: The anthropogenic monadnock of Kadzielnia Hill (295 m a.s.l.), called the Geologists' Rock, is protected as a nature reserve. It is surrounded by the reclaimed quarry that exposes numerous caves. The Dyminy Range is visible from the Diabla Dziura Cave (Upper Cave on the Kadzielnia Hill) located in the upper part of the Geologists' Rock. Photo by T. Wróblewski